

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ АКАДЕМИЯСЫ
INTERNATIONAL TURKIC ACADEMY
МЕЖДУНАРОДНАЯ ТЮРКСКАЯ АКАДЕМИЯ

«Ұлы дала»

IV-ші ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ФОРУМЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ

"The great steppe"

PAPERS PRESENTED TO THE IVst
FORUM OF SOCIAL SCIENCES

«Великая степь»

МАТЕРИАЛЫ IV ФОРУМА
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

I

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ АКАДЕМИЯСЫ
INTERNATIONAL TURKIC ACADEMY
МЕЖДУНАРОДНАЯ ТЮРКСКАЯ АКАДЕМИЯ**

**«ҰЛЫ ДАЛА»
IV-ші ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ФОРУМЫНЫҢ МАТЕРИАЛДАРЫ**

**PAPERS PRESENTED TO THE IVst
FORUM OF SOCIAL SCIENCES
“THE GREAT STEPPE”**

**МАТЕРИАЛЫ IV ФОРУМА
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
«ВЕЛИКАЯ СТЕПЬ»**

I

НУР-СУЛТАН – 2019

International Turkic Academy

Proceedings of the IV International Forum of Humanities “The Great Steppe”

Editor-in-Chief

**Darkhan Kydyrali – Doctor of Historical Sciences, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences
of the Republic of Kazakhstan**

Editorial Board

Myrzatay Zholdasbekov - Doctor of Philological Sciences, Professor, Member of NAS RK (Kazakhstan); Regdel Dugeriin - Doctor of Biological Sciences, Professor, Mongolian Academy of Sciences (Mongolia); Isa Gabibbeyli - Member of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, Doctor of Philological Sciences, Professor (Azerbaijan); Dmitry Vasilyev– Candidate of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences (Russia); Adil Akhmetov - Doctor of Philological Sciences, Professor (Kazakhstan); Timur Kocaoglu - Doctor of Philology, Professor (USA); Kadyraly Konkobayev - Doctor of Philological Sciences, Professor (Kyrgyzstan); Bolat Komekov – Doctor of Historical Sciences, Professor, Member of the NAS RK (Kazakhstan); Askarov Akhmadali - Doctor of Historical Sciences, Member of the National Academy of Sciences of Uzbekistan (Uzbekistan); Victor Butanayev - Doctor of Historical Sciences, Professor (Khakassia, Russian Federation); Anna Dybo - Doctor of Philological Sciences, Professor, Corresponding Member of the Russian Academy of Sciences (Russia); Damir Iskhakov - doctor of historical Sciences, Professor (Tatarstan, Russia); Aiman Dosymbayeva - Doctor of Historical Sciences, Professor (Kazakhstan); Uli Schamiloglu - Doctor of Philology, Professor (USA).

This collection of scientific works presents reports and scientific papers delivered at the 4rd International Humanities Forum “The Great Steppe” in Nur-Sultan.

The collection is intended for scholars, students and applicants, as well as the general public.

ӘОЖ 94 (574)
КБЖ 63.3 (5 Қаз)
Ұ 46

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТҮРКІ АКАДЕМИЯСЫ

Бас редактор

Қыдырәлі Дархан Қуандықұлы,
т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі

Редакция алқасы

Жолдасбеков Мырзатай – ф.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі (Қазақстан);
Рэгдэл Дүгэрийн, ж.ғ.д., профессор, МҒА (Монғолия); Габиббейли Иса – ӘР ҰҒА
академигі, ф.ғ.д., профессор (Әзербайжан); Васильев Дмитрий Дмитриевич -
т.ғ.к., профессор, РЖҒА корр.-мүшесі (Ресей); Ахметов Әділ Құрманжанұлы –
ф.ғ.д., профессор (Қазақстан); Кожаоғлу Тимур – филология докторы, профессор
(АҚШ); Конкобаев Кадыралы – ф.ғ.д., профессор (Қырғызстан); Көмеков Болат
Ешмұхамбетұлы - т.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі (Қазақстан); Аскарон
Ахмадали, академик, т.ғ.д. (Өзбекстан); Бутанаев Виктор Яковлевич - т.ғ.д.,
профессор (Хакасия, РФ); Дыбо Анна Владимировна - ф.ғ.д., профессор, РҒА
корр.-мүшесі (Ресей); Исхаков Дамир Мавлявеевич – т.ғ.д., профессор
(Ресей, Татарстан); Досымбаева Айман – т.ғ.д., профессор (Қазақстан);
Шамилоғлу Юлай - филология докторы, профессор (АҚШ).

**Ұ 46 «Ұлы Дала». IV-ші халықаралық гуманитарлық ғылымдар
форумының материалдары (Бірінші бөлім) – Нұр-Сұлтан:
«Ғылым» баспасы, 2019. – 802 бет**

Бұл жинақта Нұр-Сұлтан қаласында өткен IV-ші «Ұлы Дала»
халықаралық гуманитарлық ғылымдар форумында жасалған
баяндамалар мен ғылыми мақалалар жинақталып беріліп отыр.

Жинақ ғалымдарға, студенттер мен ізденушілерге, сонымен қатар
жалпы көпшілік оқырманға арналған.

ISBN 978-601-7999-14-8 (I)
ISBN 978-601-7999-13-1 (жалпы)

ӘОЖ 94 (574)
КБЖ 63.3 (5 Қаз)

©Халықаралық Түркі академиясы, 2019

Kharzhaubay S. / Zhantegen K. <i>Dongoin-Shiree: new reading and interpretation</i>	232
Rahimov N. <i>Harezm Halk Cumhuriyeti ve Reformculuk Hareketleri</i>	246
Сафаров Р. <i>Тюрки – наследники мусульманского мира</i> <i>(от Таласской битвы до завоевания Константинополя)</i>	254
Смағұлов О. / Смағұлова А. <i>Түркі халықтары қара шаңырағының иесі қазақ халқы балары хақ</i>	266
Соєгов М. <i>Огузы-бузуки, состоящие из двенадцати племен по «огузнаме»,</i> <i>в орхонских надписях представлены как такуз-огузы</i> <i>и уч-огузы</i>	283
Сыздықов С. М. <i>Түркі генезисі: Тохаристан қарлұқтары</i>	291
Фахрутдинов Р. Р. <i>О принципах междисциплинарных исследований</i> <i>в средневековой археологии Северного Улуса Золотой Орды</i>	298
Feүziуev С. <i>Dünya medeniyetinin gelişim tarihinde Türkler</i>	309
Шокиров Т. С. <i>Забываемые страницы истории Великой Стены:</i> <i>генезис тюрко-монгольского мира</i>	314

ҚАЗІРГІ ТҮРКІТАНУ: ЖАҢА КӨЗҚАРАСТАР МЕН ТӘСІЛДЕР /
СОВРЕМЕННАЯ ТЮРКОЛОГИЯ: НОВЫЕ ПОДХОДЫ /
MODERN TÜRK LÜK BİLİMİ: YENİ YAKLAŞIMLAR

Абуова А. Т. <i>Түрік – қазақ тілдерінің өзіне тән ерекшеліктері мен</i> <i>олардың трансформацияның жасалуына ықпалы</i>	321
Адылов М. Е. <i>Tarihi ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Kazak Kelimesine Ait Veriler</i>	332
Айдарбекова Ж. Қ. <i>Түркі халықтары мәдениетіндегі «уақыт» концептісіндегі нумеративтер</i> <i>(көне түркі жазба ескерткіштері материалдары негізінде)</i>	336
Акимова А. С. <i>Заметки о способах передачи иноязычных слов-терминов</i> <i>в якутских терминологических словарях</i>	344
Беленов Н. В. <i>Топонимическое пространство чувашской деревни</i> <i>Старый Шунгут Иса克林ского района Самарской области</i>	356
Гимашиева Г. М. <i>Этнокультурологическая особенность башкирского народа</i> <i>в языковой картине мира</i>	364
Гусейнов Г.-Р. А.-К. <i>Тюркские топонимы и этноойконимы сочинений арабских географов</i> <i>XII-XIV вв. как источник сведений по средневековой исторической</i> <i>географии северо-восточного Кавказа и Дагестана</i>	369

HAREZM HALK CUMHURİYETİ VE REFORMCULUK HAREKETLERİ

Rahimov Navruz*

Özet

19. yüzyılın sonu – 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Dünyadaki siyasi ve sosyal gelişmeler Orta Asya’da, özellikle bölgenin siyasi idari yapıdan Rusya’ya bağlı olan Türkistan Genel Valiliği, Hive (Harezmi) Hanlığı ve Buhara Emirliği’ne oldukça büyük etki yapmıştır. Özellikle, Rusya’daki 1917 Şubat İnkılabı Hive (Harezmi) Hanlığı’ndaki siyasi gelişmeleri derince etkileyerek 2 Şubat 1920 yılında Harezmi Halk Cumhuriyeti’nin ilanı ile sonuçlanmıştır. Bu cumhuriyetin kuruluşunda “Yaş Hiveliler” (Genç Hiveliler) siyasi örgütünün payı oldukça yüksekti. Onlar demokratik reformlar düzenlemek uğrunda hareketlere hız vererek bu genç devleti Dünya çapında gelişmiş bir devlete dönüştürmeyi hedeflemişlerdir. Harezmi Halk Cumhuriyeti’nin yöneticileri ve aydın kesim “Genç Hiveliler” hareketiyle işbirliğinde ilk Anayasa’yı yürürlüğe koymakla birlikte dış ilişkilere önem vermişler, başta Türkiye olmak üzere birçok ülkelere elçiler yollamışlardır. Birçok Harezimli gençler Türkiye, Almanya ve Rusya’daki üniversitelere öğrenci göndermişler, Avrupa teknolojisini ülkeye sokmaya başlamışlardır. Aynı tarihlerde Harezmi üdüsüsüsüne büyük değer verilmiş, sanayileşme hız kazanmıştır. Yeni Hükümet ahalinin okur yazarlığına büyük önem vererek, pekçok yeni okullar açmış, bazı eski tesisleri kapatmaya çalışmışlardır. Ülke yönetimindeki ceditler – “Genç Hiveliler” hareketinin öncülerinden Palvan Niyaz Hacı Yusupov, Hüseynbek Matmuradov vs Harezmi’deki bu tür reformcülerin baş temsilcileri olmuşlardır.

Orta Asya’nın çok eski yerleşik hayat tarzına sahip ender bölgelerinden biri olan Harezmi bölgesi, hem oturluğa dayalı kendine özgü kültürü ve çok eskilere dayanan köklü bir devletçilik tarihine sahiptir. Bu tür özellikleriyle bugünlerde Özbekistan tarihinde ayrıca bir yere sahip olan Harezmi, ta 20. yüzyılın başlarına kadar kendisinin bu özelliğini korumuştur. 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk on yıllıklarında Orta Asya’da yüz gösteren siyasi ve sosyal gelişmeler bu bölgeye de derin bir etki yapmış, yüzyıllardır ayrı ve bağımsız bir devlet

---

* *Alişir Nevai adındaki Taşkent Devlet Özbek Dili ve Edebiyatı Üniversitesi öğretim görevlisi.*

olarak yaşaya gelen Harezmi, 1873 yılındaki Rusya yenilgisiyle Çarlığın egemenliği altına girmiş ve yarı bağımsız bir devlet olarak faaliyette bulunmuştur. Bir Özbek hanlığı olan Hive / Harezmi Hanlığını yöneten Kongurat hanedanı (1805-1920) bu yenilgiden sonra dış siyasetten mahrum bırakılmış ve daha çok kendi iç işlerinde bağımsız hareket etme yetkisini korumuştur. 1920 yılında bu Hanlığa son verilerek Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti (HHSC) ilan edilince ülkede birçok siyasi ve sosyal değişimler baş göstermiştir. 1924 yılına kadar Sovyetlerin bir uydusu olan bu Cumhuriyet Türkistan'ın ayrı ayrı Sovyet Cumhuriyetlerine parçalanmasıyla Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti muhtevastındaki birer vilayete dönüştürülmüştür.

Aslında kısa bir zaman dilimi – 1920-1924 yıllarında olup biten siyasi olaylar bölge tarihiyle ilişkili birçok meselelerin aydınlatılmasında ayrıca bir yer edinmektedir.

Hive Hanlığında 1917 tarihinde Petrograd'da yüz gösteren Şubat inkilabından sonra reförmi gerçekleştirme talebi ile ortaya çıkan yeni siyasi güçler sıfatıyla Yaş Hiveliler "Genç Hiveliler" hareketi baş gösterdi. Sonuçta Bolşeviklerin önceden planladığı programa göre silahlı isyan yardımıyla 1 Şubat 1920 yılında Hive'nin son Hanı tahttan indirilerek, gerekli evraklar imzalatıldıktan sonra 2 Şubat tarihi İnkilap günü olarak ilan edildi ve İnkilabi Komite kuruldu. Böylece, Harezmi'de yeni bir yaşam tarzı, yeni bir yönetim düzeni yürürlüğe kondu. 1920 yılının Şubat ayında Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti (HHSC) teşkil edildi. HHSC hükümet başlıkları olarak Genç Hiveliler seçilseler de, Cumhuriyet'in siyasi ve iktisadi meselelerinde Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin temsilcileri daimi olarak iş yürütmede devam etmişlerdir. Yani onlar hükümetin siyasi faaliyeti, iç ve dış işlerinde danışmanlık yapmışlardır.

7 Nisan 1920 tarihinde Harezmi İnkilabi Komitesi'nin genişletilmiş toplantısı gerçekleştirilmiş, onda Türkmen boy başkanlarından Koş Muhammed Gulam Han, Bahşi ve diğerleri katılımıyla Gelbert katipliğe, Allahkulov tercümanlığa getirilmiştir. Toplantıda görülen meselelerin başında kendi aralarındaki nizalara son vermek olmuştur. Nitekim, Harezmi vahasında bulunan topluluklar arasında mevcut anlaşmazlıkları gidermeden diğer işleri ilerletmek heyli zordu. Bölgede bulunan Özbek, Türkmen, Kazak, Karakalpak işçi sınıfı arasında karşılıklı güveni sağlamak, komşu Amuderya vilayeti ile karşılıklı işbirliğine hız kazandırmak, genel olarak Harezmi işçi sınıfıyla Türkistan Cumhuriyeti işçi sınıfı temsilcileri arasında dostluk ilişkilerini yüksek seviyeye ulaştırmak idi. Toplantıda Rusya Sovyet

Federal Sosyalist Cumhuriyetinin temsilcisi G.İ. Broydo da konuşma yaparak Rusya hükümeti Harezmi halkına elinden geldiği kadar yardım edeceği, bundan sonra bu Cumhuriyet'te kurulması gereken Nazirlikler (Bakanlıklar) ve onların faaliyeti konusunda söz açmıştır. Özellikle o, kültür ve eğitim, askeri, kamuyönetim ve iktisat, maliye, devlet yönetimi, adliye ve dış işleri nazirliklerini kurmak konusuna dokunmuştur. Bunun yanı sıra Broydo, Han ve Hanlıktaki ileri gelenlere ait olan emlak ve arazinin onların ellerinden alınarak devlet tasarrufuna verilmesi teklifini ileri sürmüştür¹.

30 Nisan 1920 tarihinde gerçekleştirilen Harezmi Halk temsilcilerinin I. Kurultayında Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulduğu ilan edilmiştir. Kurultayda bu cumhuriyetin ilk anayasası kabul edilmiş, o Giriş söz, 13 bap (bölüm) ve 37 maddeden ibaret olarak belirlenmiştir².

Harezmi Nazirler Şurası'nın başkanı olarak Palvan-Niyaz Hacı Yusupov seçilmiştir³. Ancak, onun başkanlığındaki hükümet kendi faaliyetini fazla sürdürememiştir. O, kendi halkının milli çıkarlarına yana siyaset yürüttüğü için 4 Mart 1921 tarihinde onun başkanlığındaki Hükümet Kızıl Ordu yardımıyla dağıtılmış, yerini alan yeni hükümet Bolşeviklere boyun eğmiştir.

Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti Hükümet temsilcilerinin ard arda yer değiştirmeye mecbur kalarak adlarının kötüye çıkartılması, Harezmi Komünist Partisi içinde gerçekleştirilen temizlemeler⁴, cumhuriyet adının Harezmi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi, 18-20 Ekim 1923 tarihinde gerçekleştirilen Harezmi sovyetlerinin 4. Kurultayında kabul edilen yeni Anayasa gereğince adı geçen bağımsız devlet çiftçi deputatları (milletvekilleri) Cumhuriyetine dönüştürülmüştür⁵.

Bolşevikler, siyasi yönden kendi denetimlerine aldıkları bu cumhuriyetin iktisadi bağımsızlıklarını kendi denetimleri altına almaya

¹ ЎзРМДА. 2786 – фонд, I – рўйхат . 39 – иш, 48-60 – варақлар. Сборник документов. История Народной Советской Республики. – Тошкент: Фан. 1976. – 27 с

² История Хоразмской Народной Советской Республики Сборник документов. – С. 41-46.

³ Юсупов П.Х. Ёш хивалиқлар (Хотиралар)... – Б. 217-218.

⁴ ЎзРМДА. 62 – фонд, I – рўйхат . 8 – иш, 90-91- варақлар. Яна қаранг: 22 – иш, 71-72- варақлар.

⁵ ЎзРМДА. 71 – фонд, I – рўйхат . 19 – иш, 8-12- варақлар.

çalışmışlardır. Bu amaçla 13 Eylül 1920 tarihinde Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti ve Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti arasında 24 maddeden oluşan Müttefiklik antlaşması ve 15 maddeden oluşan İktisadi Antlaşma imzalanmıştır⁶.

Bu antlaşmalara göre, Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti kendisinin iç ihtiyaçlarından artan tüm ham maddeleri, Cumhuriyet iktisadının temeli olan pamuk ve pamuk mahsülleri, kürk, halı, yün, ziraat tohumlarının tümünü Rusya'ya teslim etmesi gerekiyordu. Bunlar hariç, bu genç devletin dış ülkelerle serbest ticaret yapmak hukuku elinden alınmıştı. Böylece, Harezm iktisadi Rusya ihtiyaçlarına uygunlaştırılmıştı.

Harezm Halk Sovyet Cumhuriyeti iktisadının temelini çiftçilik, hayvancılık, zanaat ve kısmen de sanayi oluşturmaktaydı. Çiftçilikte esas olarak pamuk, hayvancılıkta et, deri ve yün üretimi öncülük kazanıyordu. Sanayi ise hammaddelerin ilk işlevini yapmakla sınırlıydı.

Harezm Cumhuriyetinde ana sorun yer-su (arazi, emlak) meselesinden oluşmaktaydı. Bilindiği gibi, Harezm ülkesi iktisadının çekirdeğini çiftçilik oluşturmakta olup, agrar (çiftçiliğe dayalı) ülke idi.

23 Nisan 1920 yılında gerçekleştirilen Harezm halk temsilcilerinin I. Kurultayında alınan karara göre, Han ve onun akrabaları, hem de Hanlıktaki ileri gelenlere ait olan mülklere el koyulmuştur. Sonuçta haciz edilen araziden 10 bin desyatınası arazısı olmayan veya az araziye sahip çiftçilere bölüştürülmüştür⁷.

Genç Hiveliler hükümeti Bolşevikler talimatı gereğince ülkede bulunan tüm arazıları zaman geçtikçe millileştirerek çiftçilere bölüştürmüştür. Örneğin, 1922-1923 yıllarında 40.000 tanap (bir tür arazi ölçüsü) çiftçilere teslim edilmiştir.⁸

Harezm'de ziraatta esas olarak buğday, pirinç, pamuk yetiştirmeye yöneltildiği için Bolşevikler hükümeti ele geçirdiklerinde de pamuk yetiştirmeye önem vermişlerdir. Amaç Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti ve Harezm Halk Sovyetler Cumhuriyetinde pamukçuluğu geliştirme aracılığıyla Rusya'nın pamuğa olan ihtiyacını Orta Asya Cumhuriyetleri vasıtasıyla temin etmektir.

⁶ УзР МДА, 69-фонд, 1- рўйхат, 2-иш, 1- варақ ва унинг орқаси.

⁷ Погорельский И.В. История Хивинской Революции в Хорезмской Народной Советской Республики (1917- 1924 гг.). – Ленинград: 1984. – С. 123.

⁸ История Бухарской и Хорезмской Народных Советских Республик. – Москва: Наука, 1971. – С. 145.

25 Temmuz 1922 tarihli Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyeti'nin özel temsilcisi ve Harezmi İktisadi Konseyi arasında yapılan antlaşmaya göre Harezmi tarafı eski tüm pamuk ürünlerini Dış Ticaret Nazirliğine teslim etmesi, Nazirlik de pamuk ürünlerini Moskova'ya iletmesi gerekmektedir. Sonuçta 1921 yılında elde edilen pamuğun 200 bin pud (bir tür ağırlık ölçüsü) hızlıca Moskova'ya gönderilmiştir⁹.

Görülüyor ki, Bolşevikler pamuk ipliğinin Moskova'ya teslim etmek için bu ülkenin iktisadını pamuk yetiştirme temeline oturtmaya çalışmıştır. Bu amaçla diğer ziraat ürünleri yerini pamukçuluk almaya başlamıştır. Bu ise ahalinin ana ihtiyaçları olan gıda fiyatının artmasına sebep olmuştur.

Harezmi iktisadında ikincil mevkiye sahip sanayiye yerel zanaat ve biraz önce faaliyete başlayan fabrikalar oluşturmaktaydı. Ülkede bulunan fabrikalara Bolşeviklerin askeri çatışmaları sonucunda viran edilmişti. Sonuçta dış ülkelere ihraç edilen sanayi ürünleri oldukça kısalmıştır. Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyetinde bulunan fabrikaların tamir edilmesi veya yeniden inşa edilmesi, sanayinin geliştirilmesi, hem yerli Hükümet (Genç Hiveliler), hem de Bolşevikleri düşündürmeye başlamıştı.

Bolşevikler ise, sanayi müesseselerini yeniden kurmakla (özellikle, pamuk fabrikalarını) pamuk hammadesini ve zanaat ürünlerini ülkeden dışarıya götürmeyi hedeflemiştir. Eylül-Ekim 1920'de zanaat fabrikaları ve Rusya kapitalistlerine ait diğer iş yerleri nasyonalizasyon (millileştirme işi) edilmiştir.¹⁰ 1920 yılında HHSC'de 11 adet pamuk temizleme ve 3 adet yağ üretimi fabrikası listeye alınmıştır. Onlardan 3 adet pamuk fabrikası çalışmış durumundaydı¹¹.

Pamuk üretimine değer verilmesi sonucunda pamuk temizleme ve diğer sanayi fabrikalarını tamirata başlatılmıştır. Sonuçta 1923 yılına gelince 6 tane pamuk temizleme fabrikası, 4 adet deri fabrikası, 10 adet kerpiç fabrikası ve yağ üretim fabrikaları tamir edilerek yeniden işe başlamıştır¹².

HHSC'de de zanaat fabrikaları hududi olarak Kongurat şehrindeki yün ürünleri ve balıkçılık, İlyalı ve Taşhavuz halıcılık merkezi, Ürgenç ve Hanka deri, Hive demir, kumaş ve seramik fabrikaları, Pitnek

---

⁹ История Хорезмской Народной Советской Республики... – С. 116.

¹⁰ Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб... – Б. 225.

¹¹ История Хорезмской Народной Советской Республики... – С. 104

¹² Ўзбекистоннинг янги тарихи. 2-китоб... – Б. 225.

karaköl (koyun derisi çeşidi) ürünleri üretilmiştir¹³. Ancak, bu ürünlerin tümü HHSC iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak için değil, belki de Merkez ihtiyacını kandırmaya hizmet etmiştir.

HHSC’de siyasi ve iktisadi reförmlerle birlikte eğitim ve kültür alanında da reförmler gerçekleştirilmiştir. 7 Mart 1920 tarihinde yayınlanmakta olan “İnkilap güneşi” gazetesinde Harezm’de yüz gösteren değişimler hakkında şöyle görüş bildirilmiştir: “Harezm’de devrim başladığından ta 1922 yıl sonuna kadar geçen zaman dilimini tam olarak siyasi mücedeleden ibaret olan bir dönem diye söyleyebiliriz...

Artık bugünlerde eskisi gibi hep ayırım şahıslar tarafından yürütülen şahsi siyasetler, bugünlere kadar bulaşıcı hastalık gibi süregelen resmi ve şahsi mücadeleler yoktur ... Biz de artık tüm cumhuriyetlerde devam edecek olan iktisadi ve ev işletmelerimizi yola koymaya başladık. Eğitim, kültürümüzün yükselmesine çaba harcamaktayız»....¹⁴

1920-1921 yılları arasında nisbeten gelişmiş ülkeler tarafından Harezm’e “Medeni yürüyüş” ilan edilmiştir. Sanki, yeni arazılar elde edilmiş gibi komşu toplulukların temsilcileri halk ev işletmeciliğinin tüm alanlarında görülmeye başladılar. Rus ustalarının teşebbüsüyle Yeni Ürgenç ve Hive şehirleri arasında 4 adet demir köprü inşa edilmiştir. Türkiye vatandaşları Abdullah Mamedov, Hüseyin İsmailov, Bahri Kemallar kültürel ve eğitim işlerinde faallik göstermeye başladılar. Özbeklerden H.H. Niyazi sahna sanatı alanında büyük teşkilatçılık işlerini gerçekleştirdi. Başkurtlardan Afzal Tagirov, keşşaf Poti Harezm’de orta mahsus bilim ocaklarının açılmasında büyük hizmetler verdiler¹⁵. Harap olan fabrikaları tamir etmek, eski zanaatçılığı canlandırma gibi işler hız kazanmıştır. Kendi iş dalında kahramanca işler yapan adamlara rağbet edilmesi amacıyla Şubat 1922 yılında Harezm “Mihnet (hizmet) nişanı” madalyası tesis edilmiştir.¹⁶ Ancak, yeni düzenler herkese aynı huzuru sunmadı. Geleneksel hayat tarzına sadık olan birçok insanlar kendi yollarına sadık kalarak vatanlarından oldular. Bazı insanlar ise bu tür yenilikçi çalışmalara karşı teşvik işlerini sürdürdüler.

1920-1924 yıllarında Harezm kültür ve eğitim naziri görevinde pekçok işleri gerçekleştirdiler. 1921 yıl Türkiye vatandaşı, döneminin faal şahislerinden biri olan Bahri Kemal da bu görevde faaliyet

¹³ История Хорезмской Народной Советской Республики... – С. 182-183.

¹⁴ «Инкилоб куёши» рўзномаси, – Урганч, 1923 й.

¹⁵ ЎзРМДА. 71 – фонд, 1 – рўйхат. 12 – иш, 51-52- варақлар.

¹⁶ ЎзРМДА. 71 – фонд, 1 – рўйхат. 9 – иш, 54 - варақ.

yürütmüştür¹⁷. O, Harezmi'de milli okulları çoğaltmaya çalıştı ve öğretmenlerin yaş özelliklerini hesaba katıp onları gruplara ayırarak okutmayı tevsiiye ettiler. Bahri Kemal teşebbüsüyle Hive şehrinde yeni parti okulu organize edilerek, sonradan bu okulun temelinde darülfununa dönüştürüldü. Bahri Kemal kültür ve eğitim naziri sıfatıyla komşu ülkelerden uzmanlar teklif etmeye başlamıştır.

Bu tür etkinlikler sonucunda HHSC'de kültür ve eğitim alanında da ilerleme baş göstermiştir. Harezmi gençler Türkiye ve Almanya gibi ülkelere çağdaş bilim almaları için gönderilmeye başlamıştır.

HHSC'de siyasi, iktisadi, kültür ve eğitim alanında gerçekleştirilen reformleri özetleyecek olursak şu gibi gelişmelere tanık olmaktadır:

2 Şubat 1920 yılında Bolşevikler, Genç Hiveliler ve Cüneyit Han'dan nariza olan Türkmen boylarının başçıları (serdarlar)ın müttefikliğine Kızıl Ordu'nun yardım etmesiyle yarı bağımsız Hive (Harezmi) devletine son verilmiş ve Muvekket (Geçici) İnkilabi Komite kurulmuştur. Ancak, bu komite askerlerin öncülüğü ve denetimi altında kalmıştır.

9 Nisan 1920'de adı geçen hükümet Rusya Sovyet Federal Sovyet Cumhuriyeti'nin temsilcisi Broydo yardımıyla bu yeni devletin temelleri düzenlemeye başlamıştır.

27-30 Nisan 1920'de gerçekleştirilen Halk temsilcilerinin I. Harezmi Kurultayında devletin temeli olan ilk Anayasa kabul edildi ve Harezmi'deki tüm taifelerinden oluşan Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti kuruldu.

Palvan Niyaz Hacı Yusupov başkanlık eden hükümet 1 Mayıs 1920 yılından 4 Mart 1921 yılına kadar faaliyet yürüttü. Bu hükümet memleketin milli çıkarlarını düşünen ve toplumun her katmanından temsilcilerin bulunduğu bir kurumdu. Ancak, Sovyetler Rusyası'nın Kızı Ordusu yardımıyla bu hükümete son verilince, 1924 yılının sonuna kadar Rusya, Türk Komisyon ve Orta Asya Bürosü tarafından burada hükümet 10 dan fazla değişime maruz kaldı. Yine her hükümet kendince faaliyet yürütmeye çalıştı. Ancak, onların bu tür faaliyetleri hep cezaya çekildi ve hükümet muhtevasının sürekli olarak Komünist düşüncelilere geçme sürecini yaşadı.

Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyetinde gerçekleştirilen reformler komünist rejim denetimiyle sürdürülmüş olup, ilk önce mülkçülük munasebetleri sona erdirilmiştir. Ancak, yerli hükümet başçıları ülkede iktisadi hayatı ve eğitimi geliştirmek için elinden geldiği kadar milli

¹⁷ ЎзРМДА. 71 – фонд, 1 – рўйхат. 12 – иш, 51-52- варақлар.

çıkarları ön plana çıkarmaya çaba harcamışlardır. Bolşeviklerle milli yönetim kadrosü arasındaki anlaşmazlıkların biri de vakıf mülkleri meselesi idi. Merkez bu tür yerlerin devlet denetimine alınmasından yana idi. Çünkü, vakıf mülkleri dini kurullara bağlı olup, dini ulemaların esas gelir kaynağı idi. Vakıf mülklerinin devlete iade edilmesinin temelinde yine "İslami gelenekleri ve Şariat kurallarını zayıflatmak idi. Sonuçta vakıf mülkleri Maarif Nazirliğinin tasarrufuna geçmiştir.

1923 yılında kabul edilen Anayasa'da Harezmi Komünist Gençler Birliği, esnaf ittifakları, "Koşçı" (Çiftçi) demekleri kendi hudut ve saysına bakmaksızın kendi adayların Hükümete aday gösterme hukukunu elde etmişlerdir. Bu tür örgütler Rusya ve Türkistan'daki buna benzer teşkilatların birer komitesi derecesine indirilerek merkezin emirlerini yerine getirecek teşkilatlara dönüştürülmüştür. Onlar aracılığıyla Sovyet Hükümeti bağımsız devletlerin tüm yetkilerini ellerinden alarak bu devletlere son vermiştir.

Kısacası, Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyetinde gerçekleştirilen reformler sonucunda sanayi nasyonalizasyon (millileştirilme)ye maruz kalmış ve devletin sert bir denetimi altına alınmıştır. Bu süreçlerin sonucunda toplumun geleneksel hayat tarzında birer yıpranma yaşandı, fiyatlar artarak, iktisadi ve mali sorunların artmasına neden oldu. Ülkede siyasi, iktisadi ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen reformler sonucunda vakıf mülklerine son verildi, birçok tarihi meskenler pamuk tarlalarına çevirildi.